

PAR KOLABORĀCIJU: DEFINĪCIJAS, KLASIFIKĀCIJA, PIELIETOJAMĪBA VĀCU UN PADOMJU OKUPĀCIJAS PĒTNIECĪBĀ LATVIJĀ *

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece,
Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore.

Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme
uz Latvijas sabiedrību.

E-pasts: daina.bleiere@rsu.lv

Rakstā aplūkots kolaborācijas/kolaboracionisma izpētes stāvoklis un pētnieku piedāvātie problēmas risinājumi Latvijas historiogrāfijā attiecībā kā uz padomju, tā arī nacistiskās okupācijas periodu. Raksta mērķis ir piedāvāt kolaborācijas/kolaboracionisma tipoloģiju, kas būtu praktiski lietojama gan padomju, gan nacistiskās Vācijas okupācijas pētniecībai Latvijā. Tā varētu balstīties uz S. Hofmana 1968. gadā ieteikto klasifikāciju, kas aprakstīja sadarbības formas ar vācu okupantiem Francijā Otrā pasaules kara laikā. Atbilstoši tai ir jāatšķir kolaborācija no kolaboracionisma. Kolaborācija ir brīvprātīga vai arī piespiedu sadarbība ar okupantiem, kuras pamatā ir valstiskuma saglabāšanas ideja. Savukārt kolaboracionisms ir brīvprātīga stāšanās okupētājas valsts kalpībā ideoloģijas vai valsts iekārtas pievilcības, kā arī savtīgu apsvērumu dēļ. Svarīgs kritērijs ir attieksme pret valstisko neatkarību. Vadoties no tā, par kolaborāciju/kolaboracionismu padomju režīma gadījumā Latvijā var runāt 1940.–1941. gadā, laika posmā no Otrā pasaules kara beigām līdz 50. gadu otrajai pusei, kā arī pēc 1989. gada 31. maija Latvijas Tautas frontes Domes valdes aicinājuma un līdz pilnīgai neatkarības atjaunošanai.

Atslēgas vārdi: kolaborācija, kolaboracionisms, okupācija.

* Liela pateicība diviem anonīmajiem recenzentiem, kā arī kolēģim Valteram Ščerbinskim, kuru piezīmes un ieteikumi palīdzēja būtiski pilnveidot rakstu.

IEVADS

Termins “kolaborācija” nereti tiek lietots vēsturnieku darbos, runājot par latviešu sabiedrības pārstāvju darbību padomju un vācu okupācijas laikā. Pēdējos gados arvien biežāk jautājums par kolaborāciju tiek izvirzīts saistībā ar kultūras cilvēku sadarbību ar padomju režīmu,¹ kā arī diskusijās t.s. čekas maisu kontekstā.² Taču vienlaikus visi uzsver šīs problēmas sarežģītību, sevišķi padomju okupācijas kontekstā, kad tā ilga pusgadsimtu, kā arī nevēlēšanos runāt par šo problēmu. Kā atzīmē Gustavs Strenga, “diskutēt par kolaboracionismu mūsu sabiedrībai ir grūti, jo līdzās ir tik daudz cilvēku, kurus varētu uzskatīt par kolaborantiem”, apzīmējums “kolaborants” nereti tiek izmantots kā birka, kuru piekārt politiskajiem pretiniekiem.³ Nevar noliegt, ka lielā mērā tas izriet no jēdzienu “kolaborācija” un “kolaboracionisms” negatīvās nokrāsas. Vārds “sadarbība” ir politiski neitrāls, savukārt ar “kolaborāciju” parasti apzīmē politiski un morāli nosodāmu sadarbību ar okupantiem, pretstatot to pretestībai kā pozitīvai uzvedības stratēģijai. Tādējādi jau termina lietošana pati par sevi ietver politisku novērtējumu, tā ir sava veida birka, kas automātiski to vai citu darbību pielīdzina valsts nodevībai un ietver ja ne tiesisku, tad noteikti morālu nosodījumu. Tādēļ pētījumi, kuri parāda kolaborācijas/kolaboracionisma komplicēto un neviennozīmīgo raksturu, nereti tiek uztverti kā mēģinājumi attaisnot kolaborantus.

Tajā pašā laikā kā akadēmiskās publikācijas, tā arī publicistika liecina, ka kolaborācijas problēma Latvijā nezaudē aktualitāti, kas izvirza jautājumu, vai un kā tā jārisina akadēmiskajā vēstures pētniecībā un vai ir iespējams radīt konceptuālu ietvaru, kas ļautu kolaborācijas/kolaboracionisma problemātiku risināt kā padomju, tā nacistiskā režīma laikā. Piedāvāt šādu ietvaru ir šā raksta mērķis.

No tīri akadēmiska skatpunkta pilnvērtīgai teorijai vai teorētiskajam konceptam jābūt piemērojamam ne tikai vienas parādības, laikposma vai reģiona skaidrojumam, tam jābūt tādām, ko var attiecināt arī uz citu līdzvērtīgu notikumu, laikposmu vai reģionu skaidrojumu. Lai kolaborācija no politiskas birkas pārvērstos par patiesi akadēmisku konceptu, arī tai jābūt šim izskaidrojošajam vai

interpretatīvajam spēkam, Latvijas gadījumā tai jābūt izmantojamai ne tikai nacistiskās okupācijas, bet arī padomju režīma skaidrojumam. Savukārt tas prasa skaidri formulēt, ko mēs saprotam ar šo konceptu. Pilnīgi var piekrist Normanam Deivisam, ka kolaborācijas fenomena pētniecību sarežģī trīs apstākļi: 1) kolaborācija var būt kā kolektīva, tā arī individuāla darbība; 2) kolaborācija nereti ir piespiedu darbība, tajā iesaistās, lai atvieglotu savu stāvokli; un 3) ja mēs nosodām kolaborāciju, tas būtu jādara visos gadījumos atbilstoši vieniem un tiem pašiem kritērijiem.⁴ Tādējādi pirmais, kas būtu jādara, lai kolaborācijas pētniecību nostādītu uz akadēmiskām sliekšņiem, ir pietiekami skaidru un arī praktiski pielietojamu kritēriju izvirzīšana.

“KOLABORĀCIJA” UN “KOLABORACIONISMS”: JĒDZIENU VĒSTURE UN TIPOLOĢIJA

Termina definīcijas ir dažādas, tomēr, iespējams, visprecīzākā ir, ka “kolaborācija ir sakautas valsts sabiedrības daļas sadarbība ar uzvarētājas varas pārstāvjiem”.⁵ Termins ir radies no franču vārda *collaboration* – līdzdarbība, sadarbība. Visbiežāk termina rašanos saista ar franču sadarbību ar okupantiem Prūsijas okupētajā Ziemeļfrancijā 1871.–1873. gadā. Cits skaidrojums to saista ar spāņu nikno pretestību Napoleona centieniem pakļaut Ibērijas pussalu 1807.–1814. gadā⁶ un attiecīgi ar attieksmi pret sadarbību ar frančiem. Tomēr īsti plašu pielietojumu tas ieguva saistībā ar situāciju vācu okupētajā Francijā un Viši režīma sadarbību ar nacistiem Otrā pasaules kara laikā – sākumā kā apzīmējums politiski nepieņemamai sadarbībai ar okupantiem, bet vēlāk kā akadēmisks termins, kas tika attiecināts arī uz sadarbību ar nacistiem citās okupētajās teritorijās.

Kolaborācijas jēdziens ir cieši saistīts ar nacionālajām, t.i., valsts interesēm. Dažkārt to traktē plašāk, kā “nodevīgu sadarbību ar etniskai kopienai/nācijai svešu, militāra pārspēka netaisnīgi uzspiestu varu, simulējot vai izjūtot pret to lojalitāti”.⁷ Šāds traktējums atspoguļo tendenci likt vienlīdzības zīmi starp valsts un etniskas grupas interesēm, kas visai bieži ir vērojama arī latviešu autoru darbos. Tas paplašina kolaborācijas izpratni, attiecinot to uz visām situācijām,

kurās izpaužas svešas, nevēlamas varas izpausmes pār kādu grupu, un vedina šo jēdzienu izmantot arī visplašākajās hronoloģiskajās robežās. Latvijas gadījumā tas nozīmē runāt par kolaborāciju, piesaucot jau klasiskos reālā Kaupo un mītiskā Kangara tēlus. Tomēr akadēmiskajā pētniecībā kolaborācijas jēdziena izmantošana visumā aprobežojas ar 20. gadsimtu un, kā jau teikts, pārsvarā ar Otrā pasaules kara situāciju.

Kolaborācija kā pretstats pretestībai nereti rada iespaidu, ka tā ir darbība, kuras nelegitimitāte ir acīmredzama. Faktiski daudzos gadījumos tā tas nav. Pētījumi par Otro pasaules karu liecina, ka ne Francijā, ne arī citās Vācijas okupētajās teritorijās kolaborācija un kolaboracionisms nav viennozīmīgi vērtējama parādība. To formas ir bijušas visdažādākās, ne vienmēr tā ir bijusi brīvprātīga izvēle, un arī plaša starp sadarbību un pretošanos nereti ir visai nosacīta, tāpat kā starp kolaborāciju un konformismu.

Kolaborācija nereti bija stratēģija, kuru lika lietā valstu valdības. Nenoliedzami, tas fakts, ka Latvijas valdība pieņēma PSRS ultimātu bez neviena nosodījuma vārda, vēl vairāk – K. Ulmanis ar savu palikšanu amatā palīdzēja leģitimēt padomju okupāciju, būtiski sarežģī problēmas nostādni, jo nebija skaidri pateikts, ka sadarbība ar padomju okupantiem ir nepieņemama. Tomēr Latvijas situācija nebija unikāla. Arī Francijā likumīgā prezidenta nominētais premjerministrs maršals Filips Petēns noslēdza pamiera līgumu, ar kuru neokupētajā Francijas daļā tika izveidota t.s. Viši valdība, kas sadarbojās ar Trešo reihu. Turklāt par ārkārtas pilnvaru piešķiršanu Petēnam nobalsoja parlaments ar milzīgu pārsvaru. Sadarbības līgumus ar Vāciju noslēdza – pārsvarā pēc šo valstu okupācijas – arī Nīderlandes, Dānijas, Norvēģijas, Ungārijas, Dienvidslāvijas valdības. Tādējādi oficiālās valdības leģitimēta sadarbība ar okupācijas varu Otrā pasaules kara laikā nebija nemaz tik reta parādība, kas savukārt liecina arī par to, ka kolaborācijas problemātika nav vienkārši risināma. Vislabāk to atspoguļo daudzie pētījumi par Viši Franciju, kas parāda, ka “okupācijas vēsture ir jāraksta nevis melnbalta, bet gan dažādos pelēkajos toņos”.⁸

Prakse liecina, ka politiski apsvērumi ļoti būtiski ir ietekmējuši to, kas tiek definēts kā kolaborācija. Tā Francijā Otrā pasaules kara beigās Šarla de Golla pagaidu valdības laikā radītais mīts vēstija, ka

Pretošanās kustība ir bijusi masu parādība, bet kolaboracionisms – reta. Tā kā Pretošanās kustības glorifikācijā bija ieinteresēti arī komunisti, viņi palīdzēja nostiprināt šo mītu, kas dominēja līdz pat 60. gadu beigām. Taču septiņdesmitajos, bet it īpaši astoņdesmitajos gados franči atklāja, ka aina ir daudz komplicētāka. Viši režīms nebija tikai kolaboracionistu saujiņa, tas baudīja pietiekami plašas sabiedrības atbalstu, vismaz tā pastāvēšanas sākuma posmā. Izrādījās, ka arī Francijas prezidents Fransuā Miterāns bija dedzīgi atbalstījis Viši režīmu.⁹

Pētījumi parāda vēl šķietami divainākas saistības, tā amerikāņu avangardiste ebrejiete Gertrūde Staina ir bijusi dedzīga maršala Petēna cienītāja, tāpat kā viens no viņas tuvākajiem draugiem vēsturnieks un intelektuālis Bernārs Faji (*Bernard Fay*), kurš vācu okupācijas laikā bija Nacionālās bibliotēkas direktors un fanātiski iesaistījās brīvmūrnieku vajāšanā, par ko 1946. gadā tika tiesāts.¹⁰ Kā raksta Džūljens Džeksons, tuvplānā “kolaboracionisms kļūst par individuālu fanātisma, naivitātes, oportūnisma un avantūrisma stāstu virkni”.¹¹

Politiskās stratēģijas, kuras mēs šodien vērtējam kā nacionālo interešu nodevību, aplūkotas vēsturiskajā kontekstā, parāda, ka to īstenotāji ļoti bieži vadījās nevis no oportūnisma vai arī ideoloģiskām simpātijām pret okupantiem, bet gan no pragmatiskiem apsvērumiem un patriotisma – tā, kā tie to saprata attiecīgajā situācijā. Tas ir vēl viens no apsvērumiem, kas nereti izraisa protestus pret terminu “kolaborācija”, “kolaboracionisms”, “kolaborants”, “kolaboracionists” lietošanu, jo tas jau it kā ietver sevī sadarbības novērtējumu ārpus vēsturiskā konteksta un neņemot vērā iesaistīto personu motivāciju.

Kolaborācijas tipoloģija ir visai atšķirīga. Viena pieeja, kas ļoti bieži tiek izmantota, ir klasificēt kolaborāciju sektorāli. Daudzi autori aplūko politisko, militāro, ekonomisko, kultūras, ikdienas kolaborāciju, tādējādi ietverot praktiski jebkādas darbības, kas palīdz stiprināt okupācijas varu. Tā krievu vēsturnieks Igors Jermolovs savā grāmatā par kolaboracionismu vācu okupētajā Krievijas teritorijā izdala šādas kolaboracionisma formas: administratīvais, ekonomiskais, ideoloģiskais, militārais.¹² Cits krievu pētnieks – Boriss Kovaļovs lieto vēl sīkāku iedalījumu, pievienojot šiem kolaboracionisma

veidiem arī intelektuālo, garīgo, nacionālo, bērnu kolaboracionismu un pat seksuālo kolaboracionismu.¹³ Visai populārs pētījumu temats ir kultūras kolaborācija.¹⁴ Jāuzsver, ka šāda sektorāla pieeja dažkārt atvieglo vēsturnieku darbu, jo ļauj maksimāli pilnīgi aprakstīt situāciju noteiktā darbības jomā, taču tā nav labs pamats koncepta teorētiskai izstrādei, jo rosina uz ļoti plašu kolaborācijas traktējumu, kas nav lietderīgi kaut vai tādēļ, ka netieši veicina centienus politisko atbildību par sadarbību ar naidīgām varām pārliecināt uz visu iedzīvotāju pleciem, nerisīnot jautājumu par politisko atbildību. Turklāt jāatzīmē, ka termins “kolaboracionisms”, kā redzēsim tālāk, akadēmiskajā literatūrā tiek lietots, lai apzīmētu brīvprātīgu, pārsvarā ideoloģiski motivētu kalpošanu okupanta interesēm. Kā liecina I. Jermolova un B. Kovaļova pētījumi, arī Krievijas gadījumā tas ne vienmēr tā bija. Šāda termina lietošana ir tiešā vai netiešā padomju propagandas un vēstures pētniecības ietekmē, kurā visi kolaboranti tika traktēti kā vācu pakalpiņi un netika pieļauts, ka viņiem varēja būt kādas savas politiskās intereses.

Otrs iemesls ir saistīts ar pirmo. Kolaborācija ir tik daudzveidīga parādība, ka to ir grūti ielikt akadēmiskas klasifikācijas rāmjos. To var aplūkot ļoti plaši – kā jebkāda veida sadarbību ar okupantu, un tādā gadījumā kolaborants ir jebkurš, kas ir strādājis okupācijas varas labā vai arī kaut kādā veidā kontaktējies ar okupantiem. Šāda pieeja bija pamatā PSRS politikai, piemēram, PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1943. gada 19. aprīļa dekrētam, kas paredzēja “fašistisko ļaundaru [...] spiegu, dzimtenes nodevēju no padomju pilsoņu vidus un viņu atbalstītāju” tūlītēju tiesāšanu lauka karatiesās, sodot ar pakāršanu.¹⁵ Ja arī šis dekrēts netika konsekventi pielietots, pats atrašanās fakts vācu okupētajās teritorijās tika uzskatīts par aizdomīgu apstākli un varēja tikt attaisnots vienīgi ar aktīvu iesaisti partizānu darbībās. Ļoti plaša kolaborācijas izpratne devalvē terminu un galu galā noved pie pretēja rezultāta – politiski motivētiem mēģinājumiem attaisnot kolaborāciju.

Bez sektorālās klasifikācijas ir arī daudzas citas. Kopumā lietoto kolaborācijas klasifikāciju skaits ir ļoti liels. Tā poļu vēsturnieks Česlavs Madajčiks norāda, ka vēsturnieku darbos kolaborācija tiek apzīmēta kā “saprātīga; partneriska; fasādveida; noteikta; taktiska vai ierobežota; pārejoša vai ilgstoša”.¹⁶ Var minēt arī cita

veida klasifikācijas, tomēr jāuzsver, ka centieni radīt klasifikāciju, kas apzīmētu pilnīgi visas sadarbības nianses, pēc definīcijas ir neveiksmīgi.

Produktīvāka ir amerikāņu politologa Stenlija Hofmana 1968. gada publikācijā par kolaboracionismu Viši Francijā izveidotā klasifikācija. Šis pieejas priekšrocība ir sadarbības formu klasifikācijas pārskatāmība. Pretēji daudzu vēsturnieku tendencei katram jaunam sadarbības gadījumam piemeklēt atšķirīgu apzīmējumu, S. Hofmana klasifikācija ir taupīga apzīmējumos, taču vienlaikus pielāgojama citu valstu un situāciju aprakstam.

S. Hofmans vispirms piedāvā izšķirt **kolaborāciju** un **kolaboracionismu**. **Kolaborācija** ir sadarbība starp sakautu valsti un uzvarētāju, un tā balstās uz valstiskiem apsvērumiem (*raison d'état*) – saglabāt, kas vēl glābjams, – Francijas gadījumā tas bija – kolonijas, floti, Viši Franciju. **Kolaborācija valstisku apsvērumu dēļ var būt brīvprātīga vai piespiedu (apstākļu spiesta)**. Par piespiedu kolaborāciju var runāt to Viši režīma aizstāvju gadījumā, kuri izvēlējās sadarbību ar Vāciju ne tādēļ, ka būtu simpatizējuši nacistu ideoloģijai un režīmam, bet gan tādēļ, ka viņi uzskatīja, ka Vācija karā uzvarēs un ka ar to nāksies rēķināties, respektīvi, tā ir samierināšanās ar nepieciešamību. Brīvprātīga kolaborācija ir mēģinājums izmantot izdevību savā labā. Savā ziņā tā atgādina jēdzienu, kas tiek lietots starptautiskajās attiecībās – *bandwagoning* jeb biedrošanās ar uzvarētāju.

Kolaboracionisma gadījumā runa ir par atklātu brīvprātīgu sadarbību ar nacistu režīmu un tā imitēšanu. S. Hofmans izdala **iztapīgo (iztapšanas)** (*servile*) un **ideoloģisko kolaboracionismu**. Pirmajā – iztapšanas – gadījumā tā ir brīvprātīga kalpošana okupantam, kuru motivē drīzāk personīgais izdevīgums, arī tad, ja tas tiek pamatots ar nacionālajām interesēm, otrajā sadarbības dzinulis ir režīma ideoloģijas vai arī tā politiskās un sociālās iekārtas pievilcības spēks.¹⁷

Daži autori uzskata nodalījumu starp kolaborāciju un kolaboracionismu par problemātisku un tādu, kas nav iedzīvojies praksē.¹⁸ Šeit jāaizrāda, ka šis nodalījums tiek izmantots Viši režīma pētniecībā, piemēram, jau citētajā Dž. Džeksona grāmatā, turklāt to tiek piedāvāts izmantot arī citu gadījumu pētniecībā.¹⁹ Nodalījums starp

kolaborāciju un kolaboracionismu S. Hofmana izpratnē nenozīmē sadalījumu “labajā” un “sliktajā” sadarbībā. Runa ir par atšķirīgu motivāciju. Praksē robeža starp abām sadarbības formām nereti ir izplūdusi. “Sliktie” kolaboracionisti var vadīties ne tikai no ideoloģiskiem vai savtīgiem apsvērumiem, viņus var motivēt arī patriotiski apsvērumi, un otrādi – sākotnēji patriotisku motīvu diktēta sadarbība var novest pie beznosacījumu kalpības okupantiem. Tādējādi kolaboracionisms ietver plašu darbības spektru – kalpošanu okupācijas varas interesēm, kas ietver slepkavības, piedalīšanos ekonomiskā ekspluatācijā, ideoloģisku atbalstu, politisku sadarbību (piemēram, dalību marionešu valdībās). Kā uzsver autors, šeit ir runa par ideāltipiem, jo reālās sadarbības formas bija daudz komplicētākas un daudzveidīgākas.

KOLABORĀCIJA/KOLABORACIONISMS LATVIJAS HISTORIOGRĀFIJĀ

Kolaborācijas/kolaboracionisma problemātika Latvijas historiogrāfijā ir vairāk aplūkota vācu okupācijas perioda pētniecībai veltītos darbos. Šeit var minēt Andrieva Ezergaiļa, Kārļa Kangeras, Antonija Zundas, Ineses Dreimanes u.c. autoru darbus.²⁰ Jāatzīmē, ka Kārlis Kangeris un Antonijs Zunda savās publikācijās sniedz gan ieskatu, kā kolaborācija un kolaboracionisms tiek traktēti historiogrāfijā, gan arī mēģina konceptualizēt šo jēdzienu lietošanu Latvijas gadījumā. K. Kangeris iestājas pret vienpusīgiem latviešu sadarbības vērtējumiem ar nacistiem kā “brīvprātīgo kolaborantu/darītāju tautu”, jo “notikumu cēloņi un indivīdu rīcības motīvi ir jāizskaidro, kā arī jāraksturo tālaika sabiedrības ētika, valdošie uzskati, normas un tiesiskā sistēma”.²¹ Šajā kontekstā par vienu no galvenajiem pētniecības jautājumiem viņš izvirza valststiesiskā jautājuma izpēti – kā juridiskā aspektā, tā arī mēģinot izpētīt, kā situāciju izprata Latvijas iedzīvotāji vācu okupācijas laikā. A. Zunda arī uzsver, ka izvērtējamus procesus nedrīkst izdalīt no apskatāmā laika konteksta un ka “Latvijā salīdzinājumā ar citām Rietumeiropas okupētajām valstīm pastāvēja liela atšķirība starp nodevību, brīvprātīgu, pilnīgu, beznoteikumu sadarbību un taktisko, t.sk. piespiedu kolaborāciju”.²²

Ideju par taktisko kolaborāciju vairākās publikācijās tālāk ir attīstījis Inesis Feldmanis. Viņa skatījumā kolaborācijas jēdziena izmantošana ir problemātiska Latvijas gadījumā, jo Latvijas valsti bija iznīcinājusi Padomju Savienība jau 1940. gadā, savukārt prasīt, lai iedzīvotāji izjustu lojalitāti pret padomju valsti, nav nekāda pamata. Tādēļ “kolaborācijas jēdziens tomēr nav īsti piemērots un atbilstošs vietējo iedzīvotāju darbības raksturošanai valstīs, kuras bija pārdzīvojušas vairākas okupācijas”.²³ Termina “kolaborācija” lietošana būtu pamatota tikai tad, ja mēs varētu pierādīt, ka noteiktu iedzīvotāju grupu darbība bija vērsta nevis pret Latvijas PSR, bet gan pret Latvijas Republiku vai latviešu tautas interesēm. Tomēr vienlaikus I. Feldmanis pieļauj, ka var lietot jēdzienu “taktiskā kolaborācija”, lai apzīmētu sadarbību ar vācu okupācijas varu, kuras mērķi “tā vai citādi atbilda latviešu tautas interesēm”, turklāt viņš aicina apspriest jautājumu, vai taktisko kolaborāciju nevarētu uzskatīt par “noteiktu pretošanās kustības formu”.²⁴ Tādējādi “taktiskā kolaborācija” tiek izvirzīta nevis kā kolaborācijas forma, bet gan kā jēdziens, kas ir līdzvērtīgs terminiem “kolaborācija” un “kolaboracionisms”. Savukārt par kolaboracionistiem I. Feldmaņa skatījumā varētu dēvēt “tos latviešus, faktiski kriminālnoziedzniekus, kas palīdzēja vāciešiem īstenot holokaustu”.²⁵ Runājot par atšķirībām starp kolaborāciju un kolaboracionismu, I. Feldmanis kolaborāciju traktē kā “vienkāršu sadarbību ar okupācijas varu, no kuras nevar izvairīties neviena okupēta tauta”, bet ar kolaboracionismu viņš saprot “nodevīgu sadarbību, kas ir pretēja attiecīgās tautas interesēm”.²⁶

Arī Andrievs Ezergailis apšaubā kolaborācijas koncepta pielietojamību Austrumeiropā un Latvijā. Viņa spriedumi balstās uz izpratni par kolaborāciju kā valstisku apsvērumu rosinātu darbību. A. Ezergailis pilnīgi pamatoti norāda, ka vācu okupācijas laikā bija latvieši, kas mēģināja piedāvāt sadarbību nacistiem ar mērķi atjaunot Latvijas valstiskumu kaut vai ļoti apcirptā veidā (Viktors Deglavs, Aleksandrs Plensners, Alfrēds Valdmanis), taču šie piedāvājumi tika noraidīti, jo nacisti nebija gatavi runāt par Latvijas valstiskumu nekādā formā.²⁷

Jāatzīmē arī, ka kolaborācijas problemātikai bija ļoti liela vieta 2009. gadā Rīgā notikušajā konferencē “Okupācija, kolaborācija,

pretošanās: vēsture un vēstures uztvere”. Neskatoties uz viedokļu sadursmēm, kas tajā izskanēja,²⁸ kolaborācijas konceptualizācijas problēmas joprojām nav kļuvušas par diskusiju objektu.

Šīs diskusijas īsu un koncentrētu kopsavilkumu ir devis Uldis Neiburgs, kurš norāda, ka daži autori arī izvirza jautājumu, kādēļ sadarbība ar vācu okupantiem būtu ja ne slavējama, tad attaisnojama un saprotama, bet sadarbība ar PSRS – viennozīmīgi nosodāma, neiedziļinoties vēsturiskajā kontekstā un šo cilvēku motivācijā. Tādēļ viņš uzskata, ka būtu vairāk jādiskutē par atšķirībām starp “piedāvātu un uzspiestu kolaborāciju; pretrunas starp sadarbības motīviem, mērķiem un rezultātiem; mijiedarbība starp okupācijas smagumu, ilgumu un kolaborācijas dziļumu; saikne starp sadarbības vērienu, sekām, atbildību un citi jautājumi”.²⁹

Runājot par kolaborāciju padomju okupācijas posmā, mēģinājumu konceptualizēt sadarbības problemātiku ir vēl mazāk. Jāatzīmē Ilgas Kreituses piedāvājums sākt diskusiju par to, kas būtu jāuzlūko par kolaboracionismu 1940. gada jūnija–jūlija situācijā. Viņa definē kolaboracionismu kā nodevīgu sadarbību ar okupantiem, taču norāda arī uz neskaidrībām par to, kāda sadarbība būtu uzskatāma par nodevīgu, kā arī izvirza jautājumu, vai tikai tiešā sadarbība ar okupantiem būtu jāvērtē kā kolaboracionisms vai arī ir jārunā par “netiešo līdzdalību, pakļaujoties okupācijas varas diktātam, nemēģinot paust citu viedokli, saglabājot savu ieņemamo posteni un tēlu sabiedrības acīs”.³⁰ I. Kreituse neizvirza jautājumu, vai pastāv atšķirības starp kolaborāciju un kolaboracionismu.

Šādu atšķirību būtībā nesaskata arī Ritvars Jansons. Viņš uzskata, ka “par kolaborāciju var runāt gadījumā, ja šīs personas gan nacistu, gan komunistu okupācijas periodā bijušas iesaistītas masveida represiju realizēšanā pret savas valsts pilsoņiem”.³¹ Tādējādi kolaborācijas spektrs tiek ļoti sašaurināts.

Citi autori ir skeptiski par kolaborācijas/kolaboracionisma jēdziena piemērošanas produktivitāti padomju režīma pētniecībai. Tā S. Lasmane un D. Bērziņš uzskata, ka ir “nepieciešams kritiski uzlūkot centienus vienādot vācu okupācijas kolaboracionisma pieredzi ar padomju kolonizāciju un sadarbību pusgadsimta garumā. Kolaborā-

cijas kopaina un konteksts katrā valstī veidojās atšķirīgi, tādēļ individuāli jāizvērtē katras konkrētas valsts kolaborācijas saturs, būtība un ietekme.”³²

Tādējādi kolaborācija kā padomju, tā vācu okupācijas periodā izraisa pretrunīgu reakciju, lai gan tas notiek zināmā mērā atšķirīgu apstākļu dēļ. Viens apstāklis, kas ietekmē pētījumus par sadarbību ar nacistiem, ir tas, ka attiecībā uz Latviju, tāpat kā citām Austrumeiropas valstīm, kolaborācijas jēdziens ir ticis plaši lietots padomju historiogrāfijā, lai parādītu, ka latvieši bija “Hitlera brīvprātīgie slepkavas” (*Hitler's willing executioners*), lietojot Deivida Goldhāgena pazīstamās grāmatas metaforu, un šajā politiskajā kontekstā tas tiek lietots joprojām literatūrā, kuru producē padomju historiogrāfijas turpinātāji Latvijā, kā arī nereti Rietumu publicistikā. Otrs iemesls ir saistīts ar vēsturisko kolaborācijas kontekstu, kas t.s. Molotova–Ribentropa pakta zonā būtiski atšķīrās no tā, kas bija Rietumeiropā. Baltijas valstu gadījumā padomju agresīvās darbības rezultātā nacionālās valstis tika iznīcinātas pirms nacistiskās Vācijas agresijas, savukārt padomju režīma politika 1940.–1941. gadā un cerības uz nacionālā valstiskuma atjaunošanu kara rezultātā lielā mērā izskaidro latviešu, lietuviešu un igauņu sadarbību ar nacistiem. Tas neizbēgami rosina abu režīmu salīdzinājumu un “mazākā ļaunuma” problēmu – pieeju, kas izraisa aizdomas par mēģinājumiem izvirzīt priekšplānā komunistisko režīmu noziegumus, lai attaisnotu vai arī mazinātu nacisma ļaundarbības un sadarbību ar to.

Rezumējot viedokļus par kolaborācijas/kolaboracionisma jēdzienu lietošanu vācu un padomju okupācijas pētniecībai Latvijā, tos var definēt šādi:

- 1) vairums pētnieku vai nu nesaskata atšķirību starp kolaborāciju un kolaboracionismu, vai arī ir tendēti traktēt kolaborāciju kā plašu sadarbību, kas ietver visplašāko iedzīvotāju loku;
- 2) pastāv skepse jautājumā par to, vai šos jēdzienus vispār var lietot Latvijas gadījumam un vai tos var lietot kā vācu, tā padomju okupācijas pētniecībā, ņemot vērā pēdējās ilglaicīgumu;

- 3) kolaborācijas/kolaboracionisma spektrs vai nu tiek attiecināts uz praktiski visiem iedzīvotājiem (īpaši padomju okupācijas gadījumā), vai arī reducēts uz atsevišķām personībām un samērā šaurām grupām (represijās tieši iesaistītie).

Tas liek atbildēt uz jautājumu, vai vispār ir nepieciešams lietot šo jēdzienu un vēl jo vairāk pētīt kolaborāciju kā parādību. Domāju, ka vajag, un tieši tādēļ, ka tā ir sarežģīta un neviennozīmīga parādība. Kolaborācija liek mums uzdot jautājumu par robežu, kas atdala konformismu vai arī to, ko Viši kontekstā franču vēsturnieki sauc par *attentisme* (nogaidīšanas politika), no tiešas iesaistīšanās okupācijas varas interešu realizācijā, kas padara taktiskus lēmumus par stratēģiskiem utt. Var pieļaut, piemēram, ka Augusta Kirhenšteina piekrišanu kļūt par padomju marionešu valdības ministru prezidentu noteica godkāre, naivitāte vai arī neizmaksātie vekseļi,³³ respektīvi, tīri taktiski apsvērumi, taču rezultātā viņa lēmums izrādījās stratēģisks, jo tas padarīja viņu par fasādes personību Latvijas valsts iznīcināšanā un vienu no galvenajiem kolaboracionistiem. Mums ir arī tādas personības kā Eduards Berklavs – 1940. gadā dedzīgs idejisks kolaboracionists, kas apsveica Latvijas valsts iznīcināšanu, bet mūža nogalē tikpat dedzīgs nacionālists, kam bija vērā ņemami nopelni neatkarības atjaunošanā. Attiecībā uz vācu okupācijas laiku un latviešu dalību holokaustā joprojām nerimst diskusijas ap Herbertu Cukuru – kas viņš bija kā personība, un kas viņš bija patiesībā – nacionālais varonis vai viena no galvenajām personām holokaustā Latvijā.³⁴ Tie ir tikai daži piemēri, taču tie liecina, ka ir kāda robeža, aiz kuras sadarbība ar padomju varu vai arī nacistiem kļūst par ko vairāk nekā vienkāršiem kontaktiem vai piespiedu sadarbību, un vēsturnieku uzdevums ir pētīt, kādi attiecīgā laikposma apstākļi, idejas, priekšstati noteica to, ka tie vai citi indivīdi vai arī sabiedrības grupas pārkāpa šo robežu, kāpēc viņi to darīja – idejisku, pragmatisku vai taktisku apsvērumu dēļ, un kāda bija viņu uzskatu un darbības evolūcija.

Reducējot sadarbību ar padomju un nacistu režīmiem uz nelielu kolaboracionistu sauciņu (Viktors Arājs, Augusts Kirhenšteins, Vilis Lācis utt.) vai arī uz cilvēkiem, kas nenoliedzami kalpoja okupantu interesēm (VDK darbinieki un slepenie ziņotāji), mēs varam uztvert

kolaborāciju kā kaut ko tādu, kas nekādi neattiecas uz sabiedrību kopumā. Tomēr tādā gadījumā mēs izvairāmies atbildēt uz daudziem jautājumiem gan par sabiedrības stāvokli un noskaņojumu, gan par politiskās un intelektuālās elites lomu sabiedrībā.

Jāatzīmē tendence, kas raksturīga kā Baltijas, tā arī citu Centrālās un Austrumeiropas vēsturnieku darbiem, – kolaborācija tiek pretstatīta pretestībai, ar tendenci samazināt sadarbības apmērus (kā vācu, tā arī padomju režīma gadījumā), bet paplašināt pretošanās mērogius. Kā norāda Kaspars Zellis, runājot par padomju okupācijas konceptu Latvijā, ja mēs visi esam okupācijas upuri, varam “novelt līdzatbildību par neseno vēsturi uz t.s. “okupantiem” – respektīvi, no PSRS iebraukušajiem imigrantiem”.³⁵ Lielā mērā te izpaužas upura sindroms un nevēlēšanās iedziļināties apstākļos, kas veicināja un noveda pie kolaborācijas, kā arī atzīt, ka tā bija daudz plašāka, nekā mums to gribētos.

Lai pārvarētu šo situāciju, būtiski ir skaidrāk definēt kolaborācijas/kolaboracionisma konceptus, kā arī to pielietojamību noteiktu parādību un laikposmu pētniecībai, respektīvi, izvirzīt noteiktus kritērijus jeb “mērījumus”, kā to formulējis Gatis Krūmiņš,³⁶ kas palīdzētu padarīt saturīgākas diskusijas par sadarbību ar svešām varām.

KOLABORĀCIJA/KOLABORACIONISMS LATVIJĀ – KLASIFIKĀCIJA UN KRITĒRIJI

Jāpiekrīt tiem pētniekiem, kas uzskata, ka kolaborācijas/kolaboracionisma pētniecībā tieši salīdzinājumi ar citu valstu pieredzi nav auglīgi. Latvijas situācijā Otrā pasaules kara laikā, piemēram, ir ļoti maz kopīga ar Franciju Viši režīma laikā. Arī analogijas ar Austrumeiropas valstīm, piemēram, Poliju vai arī Latvijai daudz līdzīgākajām Igauniju un Lietuvu, var būt maldinošas. Taču teiktais nenozīmē, ka kolaborācijas/kolaboracionisma formu klasifikācija, kas ir izstrādāta citām vēsturiskajām situācijām, principā nebūtu lietojama. No šā viedokļa šķiet, ka S. Hofmana klasifikācija ir aktuāla un izmantojama arī Latvijas gadījumā.

Vadoties no S. Hofmana klasifikācijas, atšķirība starp kolaborāciju un kolaboracionismu ir būtiska. Pirmajā gadījumā runa ir par

sadarbību, kuras motivācija balstās uz patriotiskiem motīviem. Te jāuzsver, ka patriotiski motīvi automātiski nenozīmē, ka šāda sadarbība būtu “laba”, tā varēja būt izejas meklēšana bezizejas situācijā, sadarbība ar “mazāko ļaunumu” (tomēr apzinoties, ka tas ir ļaunums), tā varēja arī balstīties uz maldiem un nepareiziem pieņēmumiem (lai gan tā laika cilvēkiem tie varēja šķist ļoti racionāli un pamatoti apsvērumi).

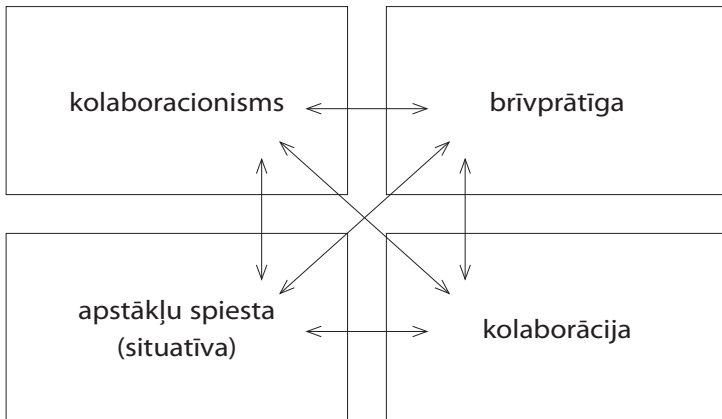
Kolaboracionisma gadījumā motivācija arī ir saistīta ar neatkarīgo valstiskumu. Tā var izrietēt no neapmierinātības ar nacionālo valsti, tās iekārtu, ideoloģiju un labāka parauga saskatīšanu iekarotājās valsts iekārtā. Padomju propaganda, piemēram, priekšplānā izvirzīja PSRS sociālā modeļa priekšrocības, to, ka tā ir “strādnieku un zemnieku valsts”, un tas bija apstākļi, kas būtiski ietekmēja daudzu Latvijas kreisi noskaņoto aktīvistu prātus 1940. gadā.

Nevar noliegt *Pērkonkrusta* dalībnieku ideoloģijas sakritību ar nacistiem gan tajos punktos, kas attiecās uz politisko iekārtu, gan arī antisemitisma ziņā. Kā norāda Andrievs Ezergailis, viņu ieguldījums holokaustā “nebija tieši ebrejus nogalināt, bet nogalināšanu pieprasīt, attaisnot to nāvi Latvijas sabiedrības acīs”³⁷

Runājot par ideoloģisko kolaboracionismu, nav iemesla uzskatīt, ka vienmēr ideoloģiskajiem uzskatiem un simpātijām ir pilnībā jāsakrīt. Arī *Pērkonkrusta* un nacistu ceļi šķīrās valstiskuma jautājumā un attieksmē pret latviešu lomu Latvijas pārvaldē. Lozungs “Latviju latviešiem” nekādi nebija savienojams ar nacistu plāniem. Tāpat arī runājot par sociāldemokrātu sadarbību ar padomju režīmu, nav pamata likt vienlīdzības zīmi starp viņiem un komunistiem (ar iespējamu izņēmumu dažu kreiso sociāldemokrātu gadījumā) ideoloģiskā ziņā, vēl jo vairāk padomju režīms nekad neuzskatīja sociāldemokrātus par “savējiem”, tomēr viņu sadarbība ar padomju varu galā kalpoja okupantu interesēm.

Savtīgā kolaboracionisma gadījumā runa ir drīzāk par vienaldzību pret valsti un tās interesēm. Ja runājam, piemēram, par Arāja komandas locekļiem, tad ir skaidrs, ka viņi jātraktē kā kolaboracionisti, lai gan viņu vidū bija dažādi cilvēki, kurus pēc motivācijas var klasificēt gan kā iztapīgos kolaboracionistus (kuru acīmredzot bija vairāk³⁸), gan arī ideoloģiskos kolaboracionistus.

KOLABORACIONISMA UN KOLABORĀCIJAS MIJIEDARBĪBA

Avots: Autores veidots attēls

Kā jau teikts iepriekš, robeža starp kolaborāciju un kolaboracionismu var būt visai izplūdusi (sk. attēlu), turklāt pirmā var pāraugt otrajā un otrādi. Kolaboracionisms mīl maskēties aiz patriotiskiem saukļiem, bet tas nenozīmē, ka kolaboracionistiem nevarētu būt arī patriotiska motivācija. Tomēr abos gadījumos **attieksme pret nacionālo valstiskumu ir galvenais kritērijs, pēc kura mēs varam identificēt kolaborāciju un kolaboracionismu un kas ļauj definēt atšķirību starp šīm sadarbības formām.**

Atšķirība starp kolaborāciju un kolaboracionismu, kā arī nacionālā valstiskuma kritērijs ļauj novilkt skaidrāku līniju, piemēram, starp Kārli Ulmani un Vili Lāci. Lai kā mēs kritizētu K. Ulmaņa darbības 1940. gada jūnijā un jūlijā, tās izraisīja centieni saglabāt Latvijas valsti, kaut vai t.s. Mongolijas variantā. Ja viņa aprēķini bija kļūdaini, tad to noteica cilvēciski un politiski maldi, nevis ļaunprātība un tišs nodoms kaitēt valstij. Tādējādi K. Ulmanis būtu uzskatāms par kolaborantu, bet ne kolaboracionistu. Viļa Lāča gadījumā sadarbība bija acīmredzami brīvprātīga.³⁹ Cik lielā mērā to noteica ideoloģija vai arī citi apsvērumi (varaskāre, godkārība), ir grūti pateikt, taču izejas punkts un attieksme pret Latvijas valsti bija diametrāli pretēji un ļauj

viņu skaidri ierindot starp kolaboracionistiem, vēl jo vairāk tādēļ, ka turpmākajā V. Lāča darbībā nekas neliecina, ka viņš būtu mēģinājis izrauties no šīs kalpības.

Kā jau teikts, Latvijas vēsturnieku darbos nereti nacionālais valstiskums tiek aizstāts vai arī tiek lietots tam kā sinonīms “latviešu tautas intereses”. Tomēr mēs šajā kontekstā varam runāt par latviešu tautas interesēm tikai vienā gadījumā – latviešu tautas interesēs ir Latvijas valsts pastāvēšana, jo tikai valstiskais satvars nodrošina nācijas kultūras un valodas saglabāšanos un attīstību. Jāuzsver, ka šis formulējums neietver sevī kaut kādu ideoloģisku prezumpciju. Priekšstati par to, kādam jābūt nacionālajam valstiskumam, kā pie tā nonākt un kā to aizsargāt, var atšķirties pietiekami plašā politiskā spektrā, taču Latvijas valsts kā vērtība, bet ne piederība ideoloģiskā spektra labajai vai kreisajai pusei ir kritērijs, kas var ļaut klasificēt tās vai citas darbības kā kolaborāciju/kolaboracionismu. Kas attiecas uz latviešu tautas interesēm, visos citos gadījumos tās būtībā nav iespējams noformulēt, dažādas politiskās un sociālās grupas tās var traktēt diametrāli pretēji.

Saprotams, ka, analizējot dažādu personību un sabiedrības grupu attieksmi pret padomju okupāciju 1940. gada jūnijā un jūlija sākumā, valstiskuma kritērijs ir samērā skaidrs un viegli pielietojams. Attieksmju skalu ir diezgan viegli izveidot – no komunistu bezierunu gatavības iznīcināt Latvijas valsti kā sava veida vēsturisku pārpratumu līdz sociāldemokrātu (okupācijas sākuma posmā) pieviltajām cerībām atjaunot demokrātisku Latviju, kā arī daudzu politiskās, administratīvās, ekonomiskās un militārās elites pārstāvju neveiksmīgajiem mēģinājumiem saglabāt to, kas vēl glābjams.

Sarežģītāks ir jautājums par vācu okupācijas laiku, tomēr arī šajā gadījumā pietiekami skaidri saskatāms, ka jautājums par to, vai sadarboties vai ne, vai arī cik tālu iet sadarbībā ar vācu okupācijas varu, lielā mērā – ja ne pat pārsvarā – bija saistīts ar Latvijas valstiskuma atjaunošanas problēmu. Pilnībā jāpiekrīt A. Ezergailim, ka sadarbība ar vācu okupācijas varu šajā aspektā bija neizbēgami ļoti ierobežota, jo nacisti bija ieinteresēti patriotiskā motivācijā tikai tiktāl, ciktāl to varēja izmantot savās interesēs. Nacisti bija ieinteresēti kolaboracio-

nismā, bet ne kolaborācijā. Šajā ziņā nacistu politika pilnībā sakrita ar padomju režīma attieksmi. Padomju okupācijas pirmajās nedēļās Latvijas pilsonisko aprindu un sociāldemokrātu piedāvātā sadarbība faktiski netika akceptēta, tā tika izmantota, lai manipulētu ar sabiedrību. Turpmākajā laikposmā vienīgā akceptētā sadarbība bija kolaboracionisms.

Ne katra sadarbība ir kolaborācija/kolaboracionisms. Totalitāro režīmu (un arī cita veida okupācijas) apstākļos cilvēki ļoti bieži nevar izvēlēties, vai sadarboties vai nesadarboties ar okupētājvalsti. Latvijas gadījumā jāņem arī vērā, ka nepastāvēja trimdas valdība vai kādas citas organizācijas, kas būtu pietiekami ietekmīgas, lai varētu regulēt iedzīvotāju uzvedību. Polijā, kur Otrā pasaules kara laikā pastāvēja trimdas valdība un spēcīga nacionālās pretošanās kustība, kā atzīmē poļu vēsturnieks Pjotrs Madajčiks, zinātniskajās un sabiedriskajās diskusijās attiecībā uz vācu okupāciju pastāv skaidrs nodalījums starp “okupantiem”, “nodevējiem” un “pretošanās kustību”, taču tā tas nav attiecībā uz padomju varu. Arī Polijas valsts institūcijām Otrā pasaules kara laikā šajā ziņā bija problēmas, un “nosacījumi, kas patriotiski noskaņotiem poļiem bija jāievēro vācu un padomju okupācijas apstākļos, atšķirās”.⁴⁰

Būtisks ir jautājums par to, kas ir kritērijs, lai varētu atdalīt kolaborāciju/kolaboracionismu no sadarbības, kā “izmērīt” sadarbības pakāpi.⁴¹ Katrīnas Reiheltes formulējums “cik intensīvi kolaborants atbalsta okupētāja intereses”⁴² var būt pieturas punkts, taču tas palīdz tikai lielos vilcienos (turklāt tikai kolaboracionisma gadījumā), un šādi mērījumi neizbēgami “grēko” ar zināmu nosacītību.

Tomēr pastāv atšķirības politiskās atbildības līmenī. Tādējādi par kolaborāciju/kolaboracionismu mēs varam runāt saistībā ar darbībām, kam ir politisks raksturs vai arī politiskas sekas.

Arī šajā gadījumā varam runāt par dažādu atbildības pakāpi. Jāpiekrīt G. Krūmiņam, ka nevar likt vienlīdzības zīmi starp skolotāju, kas mācīja korī dziesmas par Staļinu, un partijas nomenklatūras darbinieku.⁴³ Tāpat pastāv atšķirības starp sadarbību ar padomju varu 40. gados un, piemēram, 70. gados.

Kopumā varētu teikt, ka **kolaborācija/kolaboracionisms ir iespējami tad, kad neatkarīga valsts vēl pastāv kaut kādā formā vai arī pastāv cerības/iespēja, ka tās neatkarību ir iespējams atjaunot.** Latvijas gadījumā tas nozīmē, ka par kolaborāciju mēs varam runāt Otrā pasaules kara laikā un, iespējams, kādu laiku pēc kara – līdz 50. gadu otrajai pusei. Pēckara vēstures pētniecība ļauj izdarīt secinājumu, ka uzvedības stratēģijas vēl joprojām visai būtiski ietekmēja cerības vai apsvērumi par iespējamu Latvijas valstiskuma atjaunošanu. Tie lielā mērā atspoguļoja vēlmju domāšanu (tāpat kā vācu okupācijas laikā), tomēr tie pastāvēja. Cerības zuda 50. gadu otrajā pusē, kad Padomju Savienības nostiprināšanās Austrumeiropā pēc Ungārijas sacelšanās apspiešanas un kompromisa ar Polijas komunistisko valdību parādīja, ka uz Rietumu palīdzību nav ko cerēt un ka Latvijas atrašanās PSRS sastāvā *de facto* tiek paciesta, lai gan ASV un vairums citu Rietumu valstu to neatzina *de jure*. Tas mainīja arī sabiedrības uzvedības stratēģijas, vismaz tādā ziņā, ka Latvijas valsts atjaunošanās vairs nevarēja būt uzvedības atskaites punkts. Zināmas sadarbības formas ar padomju režīmu joprojām liela daļa, ja ne vairums sabiedrības neakceptēja, tomēr bija skaidrs, ka *attentisme* vairs nav labākā stratēģija.

Atšķirībā no Francijas vai Polijas Otrā pasaules kara laikā, kad pastāvēja valdības (Francijas gadījumā Viši valdība un de Golla valdība Londonā, Polijas gadījumā – trimdas valdība Londonā), kas pretendēja uz leģitimitāti, Latvijas gadījumā trimdas valdības nebija. Latvijas valsts turpināja pastāvēt, bet kā ideja, nevis materiāls faktors. Akcenti pārvirzījās arī tādā ziņā, ka priekšplānā izvirzījās cits jautājums – latviešu tautas izdzīvošana (fiziskā izdzīvošana, valodas un kultūras saglabāšana), tās pozīcijas republikas pārvaldē un ekonomikā. Šos mērķus nevarēja īstenot, nesadarbojoties ar varu, taču šo sadarbību ir neproduktīvi pētīt kolaborācijas koncepta ietvaros.

Tomēr lojalitātes jautājums pret valsti atkal aktualizējās līdz ar Latvijas Tautas frontes Domes valdes 1989. gada 31. maija aicinājumu un sevišķi pēc 1990. gada 4. maija deklarācijas – līdz pilnīgai neatkarības atgūšanai 1991. gada augustā. Latvijas valsts pastāvēšana kļuva par realitāti, sasniedzamu mērķi. Tādēļ kopš šā laika atkal va-

ram runāt par kolaborāciju (un kolaboracionismu), jo attieksme pret valstiskās neatkarības atjaunošanu kļuva par noteicošo kritēriju Latvijas iedzīvotāju un latviešu politiskās uzvedības vērtējumā. Latvijas Tautas frontes politiķiem, kas iestājās par neatkarības atjaunošanu, tādā vai citādā veidā nācās sadarboties ar Padomju Savienības vadību, lai panāktu savu mērķu īstenošanu.

Pilnīgi pamatots ir poļu vēsturnieka Mareka Klecela novērojums par to, ka padomju vara "akceptēja un provocēja visplašāko kolaborāciju, pieprasīja vispārēju kolaborāciju komunisma, internacionālisma, patriotisma (bet padomju) vārdā".⁴⁴ Nacisti necentās integrēt savā politiskajā sistēmā noteiktas sabiedrības grupas, piemēram, ebrejus, bet pārējiem iedzīvotājiem saglabājās zināmas iespējas izvairīties no tiešas ideoloģiskas vai politiskas sadarbības, lai gan tas ne vienmēr bija vienkārši. Padomju varas gadījumā (it sevišķi Staļina laikā) kaut kādas ideoloģiskas vai politiskas autonomijas iespējas praktiski nepastāvēja. Lai gan bija atsevišķi indivīdi vai grupas (piemēram, reliģiskās kopienas), kas centās šādu autonomiju uzturēt, valsts tos tādā vai citādā veidā kontrolēja. Turklāt jāņem vērā arī laika faktors. Viena lieta ir sadarbība ar okupācijas varām ekstrēmā situācijā, kara laikā, pavisam kas cits – miera laikā stabila politiskā režīma apstākļos.

Nacionālais valstiskums kā kritērijs, kā sava veida lakmusa papīriņš ļauj garo padomju režīma periodu sadalīt sīkākos posmos un padarīt kolaborācijas/kolaboracionisma pētniecību pēckara gados fokusētāku, ņemot vērā gan izmaiņas režīma politikā, gan arī sabiedrības noskaņojumā (sk. tabulu). Tabulā iekļauto vēsturisko posmu hronoloģiskās robežas ir nosacītas. Tā kā dažādos vēstures posmos atsevišķas sadarbības formas ir izteiktākas nekā citas, tabulā ir mēģināts tās vai citas kolaborācijas/kolaboracionisma formas klātesamību un intensitāti atzīmēt ar "jā" vai "daļēji". Šāds sadalījums neizbēgami ir diezgan nosacīts, jo jāņem vērā, ka arī, piemēram, 1940.–1941. gadā situācija 1940. gada jūnija otrajā pusē kardināli atšķīrās no situācijas pēc Latvijas aneksijas.

KOLABORĀCIJAS/KOLABORACIONISMA FORMAS LATVIJĀ
VĒSTURISKĀ PERSPEKTĪVĀ

Sadarbības forma	Politiskās uzvedības motivācija	1940–1941	Vācu okupācija	40. gadu vidus–50. gadu 2. puse	1989–1991
Kolaborācija	<i>raison d'état</i>				
piespiedu	minimāla sadarbība, lai saglabātu/atjaunotu valsti	jā	jā	nē	daļēji
brīvprātīga	izmantot izdevību, pieslieties stiprākajam	?	jā	nē	nē
Kolaboracionisms	brīvprātīga pakļaušanās ārējas varas interesēm				
ideoloģiskais	ideoloģijas un režīma pievilcība	jā	daļēji	jā	jā
pakalpīgais	savtīgums	jā	jā	jā	?

Avots: Autores sastādīta tabula

SECINĀJUMI

Literatūras apskats liecina, ka kolaborācijas/kolaboracionisma problemātikas pētniecībā Latvijā būtiska problēma ir neskaidrs un pretrunīgs terminu lietojums, kā arī neskaidrības jautājumā par to, kādos gadījumos vispār var lietot šos terminus. Šīs problēmas izpaužas vācu okupācijas perioda pētniecībā, taču visvairāk – mēģinājumos attiecināt šos konceptus uz padomju režīmu. Tas izvirza nepieciešamību skaidrāk formulēt terminus, kā arī radīt konceptu, kas atbilstu Latvijas vēsturisko apstākļu specifikai.

Balstoties uz S. Hofmana 1968. gadā izvirzīto klasifikāciju, rakstā tiek pamatota nepieciešamība atšķirt kolaborāciju no kolaboracio-

nisma. Pirmajā gadījumā sadarbības pamatā ir patriotiski motīvi, centieni saglabāt valsts suverenitāti vai arī to atjaunot kaut minimālā apjomā. Otrajā gadījumā sadarbību motivē ideoloģiski vai arī savtīgi apsvērumi. Kā kolaborācijas, tā arī kolaboracionisma gadījumā runa ir par darbībām, kam ir politisks raksturs vai sekas. Galvenais kritērijs, kas ļauj identificēt to vai citu darbību kā kolaborācijas/kolaboracionisma izpausmi, ir attieksme pret nacionālo valstiskumu. Kolaborācijas gadījumā motivācija ir saglabāt vai atjaunot valsti. Kolaboracionisma gadījumā motivācijas spektrs var būt daudz plašāks. Ideoloģiskais kolaboracionisms vēlas pārņemt okupētājvalsts ideoloģisko un sociāli politiskās iekārtas modeli, sagraut Latvijas valsti vai arī (Atmodas laikā) saglabāt Latvijas PSR Padomju Savienības sastāvā. Savtīgais kolaboracionisms ir vienaldzīgs pret valstiskumu, lai gan var izmantot patriotiskus lozungus.

Nacionālais valstiskums kā kritērijs ļauj izdalīt Latvijas vēsturiskās attīstības posmus, kuros ir produktīvi pētīt kolaborācijas/kolaboracionisma problēmu: pirmā padomju okupācija 1940.–1941. gadā, vācu okupācija, 40. gadu vidus – 50. gadu otrā puse, 1989.–1991. gads.

ATSAUCES

- ¹ Sk., piemēram: Ilmārs Šlāpins (2003). Sirdsapziņas noplēšamais talons. *Rīgas Laiks*, aprīlis; Gunita Nagle (2003). Nepieradināmais Ojārs Vācietis. *Diena*, 11.04.2003.; Elita Veidemane (2008). “Lieciet beigtam Matisonam mieru!”. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 24.10.2008.; S. Lasmane, D. Bērziņš (2014). Pakļaušanās paradums un pretošanās. No: Vilis Lācis. *Ceļojums uz Norieta pilsētu*. Rīga: Divpadsmit, 291.–303. lpp.
- ² Sk., piemēram: Gustavs Strenga (2007). Kolaboracionisms un kolektīvā amnēzija. *politika.lv*, 07.08.2007.; Aija Cālīte (2011). Latvieši un kolaboracionisms: jautājumu vairāk nekā atbilžu. *Latvijas Vēstneša* portāls, 14.11.2011.
- ³ Strenga. Kolaboracionisms un kolektīvā amnēzija.
- ⁴ Norman Davies (2006). *Europe at War. 1939–1945: No simple victory*. Basingstoke and Oxford: Macmillan, p. 378.
- ⁵ John A. Armstrong (1968). Collaborationism in World War II: The Integral National Variant in Eastern Europe. *The Journal of Modern History*, 40 (3), September, p. 396.

- ⁶ Stanley Hoffmann (1968). Collaborationism in France during World War II. *The Journal of Modern History*, 40 (3), September, p. 376. Pieejams: <http://www.jstor.org>.
- ⁷ Lasmane, Bērziņš. Pakļaušanās paradums un pretošanās, 291. lpp.
- ⁸ Julian Jackson (2001). Introduction: Historians and the Occupation. In: *The Dark Years 1940–1944*. Oxford, etc.: Oxford University Press, Kindle edition.
- ⁹ Olivjē Vījorka (2010). Otrā pasaules kara piemiņa Francijā (1945–2007). No: *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere. Starptautiskās konferences materiāli, 2009. gada 27.–28. oktobrī Rīgā*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 76. lpp.
- ¹⁰ Barbara Will (2011). *Unlikely Collaboration: Gertrude Stein, Bernard Fay, and the Vichy Dilemma*. New York: Columbia University Press.
- ¹¹ Julian Jackson (2001). Chapter 9. Collaborationism. In: *The Dark Years 1940–1944*. Oxford, etc.: Oxford University Press, Kindle edition.
- ¹² Igor' Ermolov (2013). *Pod znamenami Gitlera: Sovetskie grazhdane v soiuze s natsistami na okkupirovannykh territoriiakh RSFSR v 1941–1944 gg.* Moskva: Veche.
- ¹³ Boris Kovalev (2009). *Kollaboratsionizm v Rossii v 1941–1945 gg.: tipy i formy*. Velikii Novgorod.
- ¹⁴ Sk., piemēram: Laine Randjārv (2013). Intellectual Occupation and Collaborationism in the Cultural Life of Estonia: Reflected in the Epistolary Communication between Tuudur Vettikand Roland Laasmae. *TRAMES*, 17 (67/62), pp. 3–34. Pieejams: http://www.eap.ee/public/trames_pdf/2013/issue_1/Trames-2013-1-3-34.pdf.
- ¹⁵ PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts par soda mēriem vācu fašistiskajiem ļaundariem, kuri vainīgi padomju civiliedzīvotāju un gūstā kritušo sarkanarmiešu nogalināšanā un spīdzināšanā, spiegiem, dzimtenes nodevējiem no padomju pilsoņu vidus un viņu atbalstītājiem. Publicēts grāmatā: Rudīte Viksne, Kārlis Kangeris (red.) (1999). *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā, 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 970. lpp.
- ¹⁶ Sk.: Antonijs Zunda (2007). Kolaborācija vācu okupētajā Latvijā: nostādes vēstures literatūrā. No: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi*. 2. izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 145. lpp.
- ¹⁷ Hoffmann. Collaborationism in France, pp. 375–395.
- ¹⁸ Lasmane, Bērziņš. Pakļaušanās paradums un pretošanās, 295. lpp.
- ¹⁹ Zunda. Kolaborācija vācu okupētajā Latvijā, 145. lpp.
- ²⁰ Sk., piemēram: Andrievs Ezergailis (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Andrievs Ezer-

- gailis (2004). Kolaborācija vācu okupētajā Latvijā: piedāvātā un atraidītā. *Latvijas Vēsture*, 24, 42.–53. lpp.; Kārlis Kangeris (2007). Izvēles iespējas: “Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un “Lielā politika” kara gados (1941–1945). No: *Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga*. 2. izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 79.–94. lpp.; Antonijs Zunda (2007). Kolaborācija vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā. No: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi*. 2. izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 141.–164. lpp.; Antonijs Zunda (2007). Vācijas okupācijas varas politika Latvijā (1941–1945): vērtējums historiogrāfijā. No: *Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945. Starptautiskās konferences referāti, 2003. gada 12.–13. jūnijs, Rīga*. 2. izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 17.–29. lpp.; Inese Dreimane (2007). Sieviešu sadarbība ar nacistu represīvajām struktūrām Latvijā 1941.–1944. gadā. No: *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi*. 2. izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 319.–368. lpp.
- ²¹ Kangeris. Izvēles iespējas: “Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts, 80. lpp.
- ²² Zunda. Kolaborācija vācu okupētajā Latvijā, 159.–160. lpp.
- ²³ Inesis Feldmanis (2012). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945): jauns konceptuāls skatījums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 63. lpp.
- ²⁴ Turpat, 64. lpp.
- ²⁵ Turpat, 63.–64. lpp.
- ²⁶ Sk. interviju ar I. Feldmani: Māris Zanders, Elmārs Barkāns (2006). Tauta nevar iztikt bez mitoloģizētas vēstures. *Nedēļa*, 30.10.2006. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/293868-tauta_nevar_iztikt_bez_mitologizetas_vestures.
- ²⁷ Andrieus Ezergailis (2007). Collaboration in German Occupied Latvia: Offered and Rejected. No: *Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945. Starptautiskās konferences referāti, 2003. gada 12.–13. jūnijs, Rīga*. 2. izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 119.–140. lpp.
- ²⁸ Sk.: *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere. Starptautiskās konferences materiāli, 2009. gada 27.–28. oktobrī Rīgā*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2010.
- ²⁹ Uldis Neiburgs (2010). Komentārs. No: *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere. Starptautiskās konferences materiāli, 2009. gada 27.–28. oktobrī Rīgā*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 83. lpp.
- ³⁰ Ilga Kreituse (2007). Kolaboracionisms Latvijas okupācijas un aneksijas laikā 1940. gada jūnijā–augustā. Problēmas nostādne. No: *Okupācijas*

- režimi Latvijā 1940.–1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi*. 2. izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 35., 56. lpp.
- ³¹ Sk. interviju ar R. Jansonu: Cālīte. Latvieši un kolaboracionisms.
- ³² Lasmane, Bērziņš. Pakļaušanās paradums un pretošanās, 297. lpp.
- ³³ Ilze Kuzmina (2012). Starp biedru un kungu. Augusts Kirhenšteins. *Latvijas Avīze*, 18.09.2012.
- ³⁴ Efraims Zurofs (2005). Herberts Cukurs. Noteikti vainīgs. *Diena*, 07.06.2005.; Elita Veidemane (2013). Herberta Cukura dēls atklāj patiesību par savu tēvu. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 27.09.2013.
- ³⁵ Kaspars Zellis (2010). Komentārs. No: *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere. Starptautiskās konferences materiāli, 2009. gada 27.–28. oktobrī Rīgā*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 136. lpp.
- ³⁶ Gatis Krūmiņš (2009). Ulmanis. Kolaboracionisms. Nepieciešama precizēšana. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 19.11.2009.
- ³⁷ Ezerģailis. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā*, 105. lpp. Sk. arī: Didzis Bērziņš (2009). Nacistiskā antisemitisma propaganda laikrakstā “Tēvija” 1941. gada jūlijā: latviešu (līdz)dalības diskurss. *Latvijas Arhīvi*, 4, 63.–98. lpp.
- ³⁸ Rudīte Viksne (2007). Members of the Arājs Commando in Soviet Court Files: Social Position, Education, Reasons for Volunteering, Penalty. In: *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991. Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia*. Second Edition. Rīga: Institute of the History of Latvia Publishers, pp. 188–206.
- ³⁹ V. Lācis autobiogrāfijā 1944. gadā rakstīja, ka kopš 1938. gada viņš ir sadarbojies ar padomju spēcīgiem: “realizēju aktīvu konspiratīvo darbu pa speciālo līniju”. *Latvijas Valsts Arhīvs*, PA-15500–2–2060.
- ⁴⁰ Pjotrs Madajčiks (2010). Okupācija: vēsture un vēstures uztvere Polijā. No: *Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere. Starptautiskās konferences materiāli, 2009. gada 27.–28. oktobrī Rīgā*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 132. lpp.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Katrin Reichelt (2007). Between Collaboration and Resistance? The Role of the Organization *Pērkonkrusts*. No: *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā. Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā*. 2. izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 281. lpp.
- ⁴³ Krūmiņš. Ulmanis. Kolaboracionisms.
- ⁴⁴ Marek Klecel (2008). Kolaborācija nieustajāca: Lwów – Warszawa 1939–1949. *Nasz Dziennik*, Dodatek Historyczny IPN, 11/2008 (18), str. 7. Pieejams: http://ipn.gov.pl/__data/assets/pdf_file/0018/56304/1-16422.pdf.

ON COLLABORATION: DEFINITIONS,
CLASSIFICATION AND APPLICATION IN RESEARCH
RELATED TO GERMAN AND SOVIET OCCUPATION
REGIMES IN LATVIA

Daina Bleiere

Dr. hist., leading researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia; assoc. professor of the Political Sciences Chair, Riga Stradiņš University.

Research interests: 20th century history of Latvia, impact of the Soviet regime onto Latvian society.

E-mail: daina.bleiere@rsu.lv

The article deals with status of collaboration, research into collaborationism and problem solutions in the Latvian historiography proposed by researchers regarding both the Soviet and Nazi occupation periods. The aim of the article is to propose a concept of collaboration that can be used to study both the Soviet period and Nazi occupation in Latvia. The author suggests to take as a basis S. Hoffman's classification (1968), describing forms of collaboration with German occupants in France during World War II. According to the above mentioned classification, terms *collaboration* and *collaborationism* should be distinguished. Collaboration is cooperation with occupants based on the idea of statehood retention. Collaboration might be forced and determined by efforts to defend/ renew national independence or to defend/ renew at least a minimum level of national independence. Collaboration can also be voluntary, when motivated by hopes to join the winning state. On its turn, collaborationism is joining a voluntary servitude in favour of the occupying country. In the case of ideological collaborationism, motivation is based on the attractiveness of ideology or political system. Another form of collaborationism is the servile one based on selfish interests. In addition an attitude towards national independence can be mentioned as an important criterion. Following this criterion, the author considers that collaboration/ collaborationism within the context of the Soviet regime in Latvia can be discussed referring to the periods of 1940–1941, 1944–1956, and also after the appeal of the Board of the Latvian Popular Front Council, on 31 May 1989, till full restoration of independence.

Key words: collaboration, collaborationism, occupation.

Summary

Sometimes the term *collaboration* is being used in historiography dealing with the activities of the representatives of the Latvian society during the Soviet and German occupation period. However, there have been no attempts to conceptualize it with regard to the Soviet occupation. Collaboration is being discussed in a sporadic way, and it is mostly associated with the activities of particular personalities such as, for example, *Kārlis Ulmanis*, *Augusts Kirhenšteins* and *Vilis Lācis*. In addition it is revised more in the works of journalistic nature than in the scientific ones.

The term *collaboration* is more often used in works dedicated to studies of the German occupation period. In their publications, *Kārlis Kangeris* and *Antonijs Zunda* provide an insight how collaboration and collaborationism are being interpreted in historiography and try to conceptualize the use of these terms in the case of Latvia.

Nation–victim complex, which results from consequences of the Molotov-Ribbentrop pact, sometimes prevents looking at collaboration with both occupants from historical distance, viewing it as a phenomenon with particular historical causes and context. To a great extent it results from contradictory nature of the terms *collaboration* and *collaborationism*, as well as from problems that emerge from incomplete and sometimes discrepant classification. Collaboration as a phenomenon will be studied exactly because of the fact that it is complicated and not unambiguous.

It is expedient to base classification of collaboration on categories distinguished in the publication (1968) on collaboration in Vichy, France, by American political scientist Stanley Hoffman. With certain remarks it can be used also in the case of Latvia. Advantages of this approach are related to classification transparency of collaboration forms. Opposite to the tendency of numerous historians, who search for a new term for each new collaboration case, S. Hoffman's classification is parsimonious regarding terms. However, at the same time, it can be adjusted to descriptions of other countries and situations.

First of all, S. Hoffman offers distinguishing **collaboration** and **collaborationism**. Collaboration is a cooperation between the defeated state and the winner, and it happens due to state considerations (*raison d'état*) to save what can yet be saved. **Collaboration**

due to the state considerations can be voluntary or forced. An example of forced collaboration is the case of those defenders of the Vichy regime who chose to collaborate with Germany not because they sympathised the Nazi ideology and regime, but because they thought Germany would win the war and one would have to count with it. Actually, it is reconciliation with the necessity. Voluntary collaboration is an attempt to use the opportunity in one's own favour. In a way it resembles the term, which is being used widely in international relations, i.e. *bandwagoning* or associating with the winner.

In the case of collaborationism we talk about open and voluntary cooperation with the Nazi regime and imitation of the latter. S. Hoffman distinguishes **servile** and **ideological collaborationism**. In the first – servile case – it is a voluntary service to the occupant, which is motivated more by personal benefits even if national interests are taken into account. In the second case a cooperation drive is based on regime ideology or the power of attractiveness of its political and social system.

From a purely academic viewpoint a valuable theory or theoretical concept should be applicable for explaining not only one phenomenon, period or region, but also other similar events, periods or regions. In order to take off the collaboration term its political label and turn it into a truly academic concept, it should possess explanatory or interpretative power. In the case of Latvia it should be applicable to explain not only the Nazi occupation, but also the Soviet regime.

S. Hoffman's classification makes a clear separation between **collaboration** (cooperation because of pragmatic considerations which are not necessarily based on voluntary contribution) and **collaborationism** (cooperation based on common ideology and connected with voluntary involvement in provision of occupation power). Such a viewpoint allows drawing more clear line between, for example, *Kārlis Ulmanis* and *Vilis Lācis*. No matter how much we criticize Ulmanis' activities in June and July of 1940, they were caused by efforts to retain the Latvian state at least in the so-called Mongolian version. Even if his calculations were wrong, failures were caused by human and political delusions and not by malice and deliberate intent to harm the state. Thus *K. Ulmanis* ought to be considered as a collaborator and not as a collaborationist. In *Vilis Lācis* case cooperation was apparently on

voluntarily basis. It is complicated to define to what extent the activities of the latter were determined by ideology or other considerations (power-lust, vanity), i.e. whether it was servile or ideological collaborationism. However, his starting point and attitude towards the Latvian state was diametrically opposite that clearly allows placing him among collaborationists. If we talk about members of Arājs commando, it is clear that they should be defined as collaborationists. However, there were different people among them, who according to their motivation can be classified as both servile collaborationists and ideological collaborationists.

National statehood can be set forward as the **main criteria** to identify collaboration/collaborationism. Namely, what was the attitude of persons involved in cooperation towards national statehood and to what extent negativism/ indifference against it or also a wish to retain/ defend/ renew the statehood motivated them to cooperate with occupying powers. Of course, in the analysis of the attitude of various persons and groups against the Soviet occupation in 1940, the statehood criterion is rather clear and easy applicable. The range of attitudes is easy to describe – from communists' unconditional readiness to destroy the Latvian state as a kind of historical misunderstanding to social democrats' (in the beginning of the occupation) deceived hopes to renew democratic Latvia, including also unsuccessful attempts of numerous representatives of political, administrative, economic and military elite to save what yet can be saved. More complicated is the period of the German occupation, and also in this case it is rather clear that the question to collaborate or not, or how far one should let oneself in for cooperation with the German occupation power was connected at great extent, if not mainly, with the problem of renewing the Latvian statehood. It is even more difficult to find an answer to the question on collaboration/collaborationism during the whole period of the Soviet occupation, i.e. till regaining independence. Post-war history research allows making a conclusion that behavioural strategies still were influenced significantly by hopes or considerations of possible renewal of the Latvian statehood. Hopes were lost in the second half of the 1950s. Loyalty to the state was not possible as a reference point any more. Then another question arose – survival of the Latvian people (physical survival and maintaining Latvian language and culture) and its position in the Republic's administration and economics.

However, the issue of loyalty towards the state actualized together with the appeal of the Board of the Latvian Popular Front Council, on 31 May 1989, and especially after the Declaration of Independence on 4 May 1990, till full regaining of independence in August 1991. Existence of the Latvian state became an achievable goal and reality. Therefore, since then we can talk about collaboration/collaborationism again, because attitude towards the renewal of the state independence became the main criterion in assessment of Latvian citizens and their political behaviour.

Iesniegts 11.06.2014.